

FILOSOFIJOS ISTORIJOS KLAUSIMAI

V. PRUSKUS

KATALIKIŠKOJO MODERNIZMO UŽUOMAZGOS LIETUVOJE

XIX a. pabaigoje daugelio Europos šalių kultūrinio gyvenimo raida buvo nepalanki katalikybei: įvairios kultūros sritys sekuliarizavosi. Religiją, kaip tam tikrą žmonių dvasinių poreikių tenkinimo formą, vis labiau ėmė keisti mokslas, menas, filosofija; taip pat plito marksizmo idėjos, buvo sukurta vieninga materialistinė istorijos samprata. Bažnyčios vadovybė suvokė, kad, norint sustiprinti pašlijusį tikėjimą, reikia katalikybės požiūriu paaiškinti ir įvertinti naujus istorinius įvykius bei kultūros reiškinius, pertvarkyti pačius filosofinius katalikybės pagrindus.

Pirmiausia bažnyčia ieškojo atramos viduramžių scholastikoje. Leonas XIII enciklikoje „Aeterni patris“ (1879) atgaivino tomizmą ir paskelbė jį oficialia katalikybės filosofija. Tuo buvo siekiama katalikybę labiau susieti su intelektualia scholastika, jos filosofinėmis tradicijomis. Tai, žinoma, stiprino filosofinius katalikybės pagrindus, bet kartu skatino scholastinę mąstyseną, siaurino bažnyčios galimybes suprasti aktualias laiko problemas, daryti poveikį tikintiesiems.

Neotomizmo sistemingumas, conceptualinis griežtumas, loginiai argumentai įgalino bažnyčią polemizuoti su priešiškomis filosofinėmis pažiūromis, ypač socializmu ir ateizmu. Kaip tik prieš socializmą buvo nukreipta Leono XIII enciklika „Rerum novarum“ (1891), tapusi kapitalizmo epochos socialine katalikų bažnyčios doktrina. Nors ilgainiui katalikų bažnyčia suartėjo su buržuazija, bet savo anachronistiniais metodais negalėjo sėkmingai ginti kapitalizmo. Katalikų dvasininkijoje stiprėjo nepasitenkinimas tomistiniu intelektualizmu, todėl reikėjo ieškoti naujesnių būdų tikinčiųjų poreikiams tenkinti ir aktualioms katalikybės problemoms spręsti.

Atskirų asmenų pastangos greitai tapo plačiu katalikiškojo modernizmo sąjūdžiu daugelyje Europos šalių. Šio sąjūdžio veikėjai A. Luazi (1857—1940), R. Muris (1870—1944), S. Minokis (1869—1943) ir kt. suprato, kad negalima katalikybės pozicijų stiprinti senais ortodoksinais būdais arba racionaliais spekuliatyviniais tomistiniais argumentais, ignoruojant buržuazinę idealistinę filosofiją (intuityvizmą, neokantizmą),

nesiremiant pozityvistiniais mokslo metodais. Remdamiesi šiais metodais, modernistai tyrinėjo Šventąjį raštą, bažnyčios ir dogmų istoriją. Jie pripažino, kad pasaulyje religingumas silpnėja, bet manė, kad smunka oficialusis, o ne asmeninis žmogaus tikėjimas.

E. Le Rua (1870—1954) aiškino, kad gamtos ir visuomenės raidą lemia pirmą kartą gyvenimo tėkmė, kad vystydamasis pasaulis darosi dvasiškesnis, kad gyvenimo istorija yra minties koncentracijos istorija. Vadinas, turi keistis ir krikščionybės institucijos. Religijos, bažnyčios reformą modernistai laikė platesne visuomenės pertvarkymo programos dalimi. R. Muris rūpinosi ne tik tuo, kaip suaktyvinti visuomeninį katalikų judėjimą, bet ir kaip suderinti jį su siekimu socialistiškai pertvarkyti visuomenę įgyvendinant reformas. S. Minokis ėjo dar toliau, propagavo krikščioniškojo socializmo, artimo meilės idėjas, pasemtas iš ankstyvosios krikščionybės šaltinių. Jis pritarė ekonominiams ir politiniams darbininkų reikalavimams, ragino atskirti bažnyčią nuo valstybės, skatino švietimą, mokslo tyrinėjimus.

Kritikuodami klerikalinę bažnytininkų veiklą ir jų oficialiąją filosofiją — neotomizmą, modernistai klibino tuos pamatus, kuriais rėmėsi bažnyčia, didindama savo poveikį visuomenei. Modernistų orientacija į iracionalizmą bei subjektyvizmą prieštaravo neotomistų užmojiui tikėjimą suracionalinti, „suderinti“ jį su mokslu (pastarąjį pajungiant savo interesams). Aiškindami, kad dievą žmogus suvokia tik emocijomis, mistiniais išgyvenimais, modernistai skelbė požiūrį, jog religinė pasaulėžiūra racionaliai nepagrindžiama. Tokia religingumo samprata buvo priimtina žmonėms, nutolusiems nuo ortodoksinių religingumo formų. Modernistų užmojis reformuoti katalikybę, padaryti ją pasaulietišką atitiko bendrą religijos kitimo buržuazinėje visuomenėje tendenciją. Nors popiežius Pijus X specialiaame dekretu „Lamentabile sane Exitu“ (1907), o vėliau enciklikose „Pascendi Dominici Gregis“ ir „Doctoris Angelici“ smerkė modernizmą, kaip religijai ir dorovei žalingą paklydimą, modernistų idėjas palaikė nemaža dalis dvasininkijos įvairiose Europos šalyse. Neaplenkė šios idėjos ir Lietuvos.

Katalikiškojo modernizmo užuomazgos Lietuvoje siejasi su nacionaliniu judėjimu, kurį, kaip ir kitus kapitalizmo formavimosi laikotarpio nacionalinius išsivaduojamuosius judėjimus, sąlygojo objektyvios istorinės aplinkybės.

Lietuvių dvasininkija nevienodai pritapo prie nacionalinio judėjimo, kuris iš esmės turėjo antifeodalinį pobūdį.¹ Dalis senosios prolenkiškai nusiteikusių aukštosios dvasininkijos gyveno praeities iliuzijomis. Kapitalizmo vystymąsi Lietuvoje ji sutiko priešškai, socialines blygybes aiškino bedievystės plitimu ir pasaulietinio mokslo žala. Kita kunigijos dalis, veikianti nacionalinio judėjimo idėjų, pasisakydavo už išsivada-

¹ Žr.: *Vėbra R.* Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas (XIX a. antroji pusė).— V., 1968.

vimą iš lenkų dvasininkijos įtakos ir valdžios, bet apsiribojo vien bažnytine veikla.

Jaunieji liberalios modernistinės pakraipos lietuvių katalikų dvasininkai S. Šultė (1876—1920), V. Dembskis² (1831—1913), A. Jakštas-Dambrauskas (1860—1938) ir kt. išsilaisvinimą iš prolenkiškos kunigijos įtakos suprato kur kas plačiau. Veikiami modernistų skelbtų tikėjimo laisvės ir tolerancijos idėjų, savarankiškumą jie suprato visų pirma kaip teisę patiems spręsti religijos klausimus. Jie kritikavo aklą dogmatizmą, primityvų, grubų religingumo skleidimą. Laikėsi nuomonės, kad mokslo ir švietimo plitimas yra neišvengiamas procesas, ir stengėsi prie jo taikytis. Daugelis modernistinės pakraipos lietuvių dvasininkų buvo kilę iš valstietijos, todėl jiems buvo artimos liberalinės nuotaikos, nacionalinio judėjimo idealai. Jie pritarė augančios nacionalinės buržuazijos socialinei ir kultūrinei veiklai, patys joje aktyviai dalyvavo. Siedami save su nacionalinės buržuazijos augimo perspektyva, modernistinės pakraipos dvasininkai suvokė poreikį suderinti katalikybę su laikotarpio reikalavimais.

Visų pirma aštriai iškilo klausimas dėl pažiūros į pasaulietinius inteligentus bedievius. Sustiprėjusios demokratinės inteligentijos atstovų, ypač J. Šliūpo (1861—1944), antireliginiai pasisakymai to meto spaudoje sukėlė konservatyviosios dvasininkijos įniršį. Gindama savo, kaip dievo tarnų žemėje, paskirtį ir stengdamasi išlaikyti įtaką masėse, ji kaltino pasaulietinius inteligentus tuo, kad jų bedievytė galinti išnaukinti lietuvių katalikybę, kuri esanti „pamatu ir išlaikymu Lietuvos“.

Modernistinės pakraipos dvasininkai, išreikšdami interesus augančios nacionalinės buržuazijos, kuri skatino mokslą, švietimą, kartu ir inteligentijos gretų augimą, pasaulietinių inteligentų bedievytės netoleravo, bet manė, kad vien pasmerkimo neužtenka. Pasaulietinių inteligentų jie nelaikė beviltiškais bedieviais. Bažnyčia neturinti jų atstumti nuo savęs. Norint išlaikyti įtaką masėse, sustiprinti katalikybės poveikį inteligentijai, būtina keisti taktiką. Naują taktiką, išryškėjusią „Tėvynės sargo“ puslapiuose, J. Ambrazevičius nusakė šitaip: plėsti katalikybę „ne grasinimais, moraline prievarta, bet patraukti kitų simpatijas, užimponuoti katalikybės kilnumu, idealingumu“³. Moralinės paramos tokiai taktikai modernistinės pakraipos dvasininkai ieškojo žymių ano meto modernistų publikacijose.

Bene pirmas rimtas modernistinis straipsnis buvo išspausdintas „Vienybėje“ 1893 m., o vėliau perspausdintas „Apžvalgoje“. Tai vieno iš vadovaujančių JAV katalikų bažnyčios veikėjų arkivyskupo Ajrlando kalba „Apie bažnyčią ir amžių“. Kalboje konstatuojama, kad katalikų

² V. Dembskis linko į „krikščioniškąjį socializmą“, išvertė į lietuvių kalbą F. Lamené veikala „Knygos teisybių“, pritarė Paryžiaus Komunos idealams, nors iš esmės jos nesurato. Vėliau tapo ateistu.

³ *Ambrazevičius J.* Ideologinių grupių santykiai „Aušros“ ir „Varpo“ gadynėje // *Krikščionybė Lietuvoje*.— K., 1938.— P. 239.

bažnyčia „neįstengė išlaikyti savo rankose amžių, jį padaryti krikščioniszku <...> jojo žygyje jam kelią rodyti <...> amžius pralenkė ją“⁴. Laikas ir toliau šalinasi bažnyčios, nes jame ji matė tik blogąsias puses. Vyskupo teigimu, bažnyčia privalanti laiminti švietimą, nebijoti demokratijos. Juk kiekvienas evangelijos puslapis ją skelbiąs! Svarbiausias dvasininkijos uždavinys — būti drauge su žmonėmis, išsikovoti vi-suomenės simpatiją bei paramą. Ajrlando minčių modernistinės pakrai-pos lietuvių dvasininkai plačiau nekommentavo, bet joms iš esmės pri-tarė. Daugeliui jos tapo veiklos programa.

Svarbią vietą šioje programoje užėmė tautinės bažnyčios idėja. Aukš-toji katalikų dvasininkija, kurios branduolį sudarė lenkai, katalikybę tapatino su lenkybe⁵, iš kunigų reikalavo, kad pamaldos būtų laikomos tik lenkų kalba. Šitaip buvo siekiama tikinčiuosius lietuvius polonizuoti. Modernistinės pakraipos dvasininkai atvirai stojo už lietuviškos bažny-čios autonomiškumą, atsiskyrimą nuo lenkų, parapijiečius pradėjo mo-kyti bažnytinių maldų lietuvių kalba. Tai sukėlė lenkų ir sulenkėjusių dvasininkų protestą. Dėl to neretai kildavo konfliktai tarp lietuvių ir lenkų. Kartais jie baigdavosi net muštynėmis bažnyčioje.

Modernistinės pakraipos dvasininkai negailėjo kritikos kunigams len-komanams, kurie „lietuvius valstiečius stato beveik ant vieno laipsnio su galvijais, vadina chamais“ ir „vietoje gint sau pavestas aveles da padeda jas mielaširdingai draskyti“⁶. Kilę daugiausia iš valstietijos, jie gerai suprato liaudies lūkesčius, nebuvo formalistai ortodoksai, pamoksluose akcentavo demokratinius ankstyvosios krikščionybės momentus, smerkė pernelyg glaudžius kunigų ryšius su dvarininkija. Nežinomas autorius apgailestauja, kad tūli kunigai, „vos tik spėję poteries atskai-tyti ir atlaikyti mišias, tojaus kariatose <...> užia ant kazyrių ir po-kylių į dvarus“⁷. Laikytasi nuomonės, kad pernelyg didelis dvasininkų suartėjimas su valdančiais sluoksniais gali tik pakenkti kunigų pres-tižui liaudyje. Todėl modernistinės pakraipos dvasininkai pasisakė prieš tokį suartėjimą, smerkė senosios, prolenkiškai nusiteikusios kunigijos palaikomą liaudies tamsybiškumą, kvietė valstiečius šviestis.

Nuo 1894 m. „Apžvalgoje“ pradedami spausdinti „Naudingi pasišne-kėjimai ir pasiskaitymai“ ūkininkams. Juose propaguojami pažangūs ūkininkavimo metodai (trilaukė sėjomaina), ūkininkai kviečiami negerti degtinės, o gamintis „tautiškus gėralus“ — gardų lietuvišką midutį ir uo-gų vyną⁸.

Modernistinės pakraipos dvasininkų skelbtoms „naujanybėms“ prie-šinosi lenkų kunigai. Nesuprato „naujanybių“ ir dalis sulenkėjusių Lie-

⁴ Apžvalga, 1894, Nr. 5.— P. 38.

⁵ Žr. Zieliński H. O badaniach polskiej myśli politycznej // Polska myśl polityczna XIX i XX wieku.— Warszawa, 1975.— T. 1.— S. 22—24.

⁶ Rykštė. Musų bajorai — lenkomanai // Tėvynės sargas, 1898, Nr. 2.— P. 8.

⁷ Tėvynės sargas, 1899, Nr. 12.— P. 82.

⁸ Žr. A. J. [A. Jakštas-Dambrasukas.] Keletas žodžių apie arielką. // Apžvalga, 1985, Nr. 11.— P. 83.

tuvos kunigų. Ne laiku keliami tautiniai dalykai, jų manymu, atnešią kraštui tik pražūtį. Naudodamasi savo tarnybine padėtimi, aukštoji katalikų dvasininkija pasmerkė „modernių jaunųjų kunigų lietuviškumą“⁹. Piktinosi ir konservatyviai nusiteikę eiliniai dvasininkai. Modernistinės pakraipos jaunųjų dvasininkų kovą už tautinę bažnyčią kunigas Feliksas Meškis laikė „bedievišku dalyku“ ir pranašavo, jog „lietuvybė <...> susilauksianti tokio pat likimo kaip ir amerikanizmas, t. y. būsianti Rymo iškeikta“¹⁰.

Kursėnų klebonas A. Eidimtas 1901 m. parašė žemaičių vyskupui ištisą traktatą apie „modernių lietuviškumą žemaičių dioclezijos kuniguose“. Autoriaus teigimu, „tie, kurie iš lietuvių kalbos valo svetimžodžius, teršia bei gadina tikėjimo tiesas <...>, o tie, kurie iš lietuvių kalbos šalina vadinamuosius barbarizmus, tikėjime daro tikrą vandalizmą“¹¹. Pasisakydamas prieš kultūrinę-literatūrinę jaunųjų kunigų veiklą, jis teigė, kad tokia užmaskuota forma jie siekia „išjudinti tikėjimą liaudyje“, sugriauti senųjų kunigų autoritetą ir padaryti lietuvių tautą „modernių prieš tikėjimą klaidų grobiu“¹². Tačiau iš tikrųjų modernistinės pakraipos jaunieji dvasininkai to visai nenorėjo. Jie tik puoselėjo viltį, kad „pasikeitus kalbai, turės pasikeisti ir supratimai apie kunigiškas priedermes iš atžvilgio į žmones, supratimai apie vietą, kurią kunigas turi užimti tarpe savo dvasiškų avelių“¹³. Kunigas pirmiausia turįs uoliai atlikti savo pareigas, nesišalinti liaudies reikalų. Aiškindamas tikėjimo tiesas suprantama kalba, jis tik ugdys gilesnį, sąmoningą liaudies masių religingumą.

Tačiau modernistų autoriai buvo apšaukiami konservatyviai nusiteikusios dvasininkijos „vedliais prie bedievybės ir atskilimo“. Vietinė lenkų dvasininkija skundė juos Romos kurijai. Ypač skundų pagausėjo popiežiui Pijui X pasmerkus „modernistinę ereziją“. Tuo metu Vakarų Europos kraštuose, ypač Lenkijoje, kilo stiprus antimodernistinis integristų sąjūdis. Netgi ta lietuvių katalikų bažnyčios veikėjų dalis, kuri iš esmės modernizmo neišpažino, o siekė savo veikla greičiau švietėjiškų tikslų, irgi buvo įtraukta į „juoduosius sąrašus“¹⁴.

⁹ *Merkelis A. Juozas Tumas Vaižgantas.*— K., 1934.— P. 107.

¹⁰ *Meszkis F. Manja litewska w kwestje tejeze.*— Warszawa, 1906.— P. 46.

¹¹ *Merkelis A. Juozas Tumas Vaižgantas.*— P. 109—110.

¹² Ten pat.— P. 112.

¹³ *Ligeris A. Kaip mums reikia laikytis prie lenkų.*— Apžvalga, 1895, Nr. 6.— P. 42.

¹⁴ 1905—1907 m. revoliucija privertė lietuvių katalikų bažnyčios veikėjus labiau susidomėti socialiniais klausimais. Kunigas J. Matulaitis 1907 m. rugpjūčio 27—30 d. Varšuvoje organizavo socialinius kursus, kuriuose dalyvavo 700 dvasininkų ir pasauliečių, tarp jų ir iš Lietuvos. Kursų klausytojams J. Matulaitis dėstė bažnyčios požiūrį į socialinį klausimą. Mat su bažnyčios socialine doktrina, išdėstyta popiežiaus Leono XIII enciklikoje „*Rerum novarum*“, daugelis dvasininkų tuo metu nebuvo plačiau susipažinę. J. Matulaičio veikla sukėlė konservatyviai nusiteikusių lenkų dvasininkų įtarimą, ir jie įskundė jį Romos kurijai. Integristų, kovojusių su modernizmo erezija, nutarimu J. Matulaitis buvo įtrauktas į „juoduosius sąrašus“, kaip „vienas iš pavojingiausių modernistų pasaulyje“ (Žr.: *Pulat E. Integrisme.*— Tournai, 1969.— P. 190). Įdomu, kad į šį sąrašą buvo patekę ir būsimeji kardinolai belgas D. Mersjė ir prancūzas A. Verdjė.

Lietuvoje bene pirmasis teorinius modernizmo principus iš oficialiosios katalikybės pozicijų išdėstė J. Skvireckas. Vadindamas modernizmą „ne kuo kitu kaip natūralistiška religijos ir gyvenimo filosofija“¹⁵, jis atkreipė dėmesį į tai, kad modernistai pernelyg nuvertino religijos racionalumo komponentą. Pasak modernistų, samprotavo J. Skvireckas, „tikėjimas turi savo būveinę žmogaus viduje esančiame jausme, kurs patsai pagimdytas yra tuo, kad žmoguje yra reikalingumas, troškimas šio-to dieviško“. Tasai troškimas nepriklausęs „nuo tų dalykų, kuriuos išmano žmogaus sąžinė“, kadangi jis „slepiasi pasąžinyje ir visai nėra prieinamas protui“. Tokiu atveju „dogmatai“, modernistų nuomone, „negali būti vienodi visais laikais, nes jie, gimdami iš pasąžinės jausmo, turi plėtotis ir mainytis, išsiaiškinant kaskart pačiam jausmui arba atsirandant žmogui, gausiau apdovanotam tuo religiniu jausmu“¹⁶. Vadinasi, jeigu nėra kitų dievo įrodymų, išskyrus subjektyvią žmogaus patirtį, kuri individuali, nepastovi, tuomet darosi abejotini teiginiai apie dievo absoliutumą ir objektyvų egzistavimą. Maža to, kyla mintis, kad religinės dogmos, bažnytinės institucijos tėra žmogaus sukurtas ir nuolat tobulintinas kultūros fenomenas. Dėl šių išvadų popiežius Pijus X modernizmą vadino „pavojingiausiu mūsų amžiaus paklydimu“¹⁷.

Demonstruodamas ištikimybę Romos kurijai, J. Skvireckas skuba pažymėti, kad „tarp Lietuvos katalikų modernistų paklydimų enciklikoje pasmerktų nėra“¹⁸. Tačiau „Šaltinyje“ su apgailestavimu pripažįstama, kad „Švento tėvo išpeiktų ir netikrų mokslų pasekėjų yra ir Lietuvoje“¹⁹.

Neabejinga katalikiškojo modernizmo idėjoms pasirodė ir to meto lietuvių kūrybinė inteligentija. Nusivylę 1905—1907 m. revoliucijos pralaimėjimu, įbauginti caro valdžios represijų, dalis rašytojų ieško dvasinio nusiramimo religijoje. Juos traukia modernistų skelbta imanentinė religingumo samprata, tolerancija, dėmesys dvasinio gyvenimo problemoms. Literatūroje ir mene ima reikštis simbolizmas, neoromantizmas. Mistiniai religiniai motyvai apčiuopiami daugelio to meto lietuvių rašytojų (Vydūno, M. Pečkauskaitės, J. Lindės-Dobilo, F. Kiršos, I. Šeinaus, J. Herbačiausko, V. Krėvės-Mickevičiaus) kūryboje. Įvairių pakraipų periodinėje spaudoje („Apžvalga“, „Draugija“, „Vilniaus žinios“) pasirodo vis daugiau straipsnių, kuriuose atpasakojami filosofiniai modernizmo pagrindai, aptariamais jų paplitimo pasekmės²⁰.

Daugelis inteligentų, užuot viešai pasmerkę modernizmą, kaip to tikėjosi katalikų bažnyčios vadovybė, ima jį ginti. 1912 m. pasirodo, mo-

¹⁵ Skvireckas J. Encyklika apie „modernistų doktrinas“ // Draugija, 1907, Nr. 11.— P. 308.

¹⁶ Ten pat.— P. 315.

¹⁷ Зг. Современные течения религиозно-философской мысли во Франции.— Петроград, 1915.— С. 108, 118.

¹⁸ Skvireckas J. Encyklika apie „modernistų doktrinas“.— P. 315.

¹⁹ Bažnytinės žinios // Šaltinis, 1907, Nr. 51.— P. 812—813.

²⁰ Žr.: Šultė S. Filosofiniai modernizmo pagrindai // Draugija, 1911, Nr. 58; Jakštas A. Šis-tas apie modernizmą užrubežy ir pas mus // Draugija, 1912, Nr. 66/67 ir kt.

dermistinės pakraipos inteligentų leidėjų nuomone, „pažangus dvasios reikalams skirtas“ laikraštis „Naujoji srovė“, kuris turėjo tapti „tarsi atbalsis visa to, kas dedasi Vakarų Europoje“²¹. Jo tikslas — nesileidžiant į scholastikos sofistika, teologijos tiesų aiškinimą, rūpintis „religinio jausmo gvildinimu“. Leidėjai nujautė, jog bus nelengva „prasiimušti pro tūnančią, ant vietos stovinčią balą, per rūpestingai mūsų juodųjų tėvų ginamą“²².

Nustojus eiti „Naujajai srovei“, modernizmo šalininkai spausdina straipsnius protestantų leidiniuose „Pasiuntinys“ ir „Biržų kalendorius“. Juose modernistinės pakraipos katalikiškieji inteligentai ir dvasininkai stoja prieš dvasinį primityvumą, grubias religinės propagandos formas. Jie laikėsi nuomonės, kad gausiai leidžiama religinė literatūra, būdama lėkšto turinio, kompromituoja pačią bažnyčią, atbaido tikinčiuosius. A. Jakštas, recenzuodamas kunigo P. Būčio knygą „Šv. Panelės apsireiškimas Lurde“ (1909), rašė, kad „metas iš apologetikos išmesti pažiūrą į stebuklus kaip į gamtos dėsnių perkeitimą vienam kartui“²³. Jo manymu, stiprinant tikėjimą, reikia „vengti viso to, kas gimdo abejones apie tikėjimo tiesas“. Taigi recenzentas pasisakė už lankstesnes, geriau atitinkančias laikotarpį religinės propagandos formas.

Aštrėjant kovai už lietuviškumą bažnyčioje, modernistinės pakraipos katalikų inteligentai atkreipė dėmesį į nacionalinės formos religinio meno būtinumą. Kritikuodamas senosios sulenkėjusios dvasininkijos nesirūpinimą bažnyčių meniniu apipavidalinimu, I. Šlapelis rašė: „Lietuvoje bažnyčiose <...> pilna vaizdų, tik jų nedaugelis gali didžiutis meno vardu ir tas nedaugelis ne mūsų žemės, svetima sėkla, kuri neduos mums vaisių ateityje“²⁴. Jo teigimu, religinis menas turi būti suprantamas liaudžiai, jis turi ugdyti masių estetinį skonį, žadinti socialinį jausmą. Tokio meno I. Šlapelis kaip tik ir pasigedo Lietuvos bažnyčiose.

Modernistinės pakraipos dvasininkai matė, kad mokslas ir švietimas teigiamai veikia žmonių materialinį ir dvasinį gyvenimą, plečia jų akiratį. Derpintis priverstas pripažinti: „Juo ilgiau ir su geresniais išradimais žiūrime į pasaulį, tuo labiau aiškėja, kad jame mažesnės vietos lieka dvasioms ir paslaptims“. Religija, jo manymu, nėra išimtis „iš daiktų bėgio evoliucijos keliu“. Tiesa, religijos evoliucija „kur kas išlengviau ir sunkiau eina <...> kiekviena reforma čia įvyksta per didžiausią aplinkybių prievartą“²⁵. Tačiau ji neišvengiama. Be abejo, religijos evoliucijos pripažinimas to meto sąlygomis buvo drąsus žingsnis. Tačiau negalima teigti, kad lietuvių katalikiškieji modernistai būtų pasisakę už radikalias reformas. Jų galimybę jie vertino labai atsargiai.

²¹ Redakcijos pratarė // Naujoji srovė, 1912, Nr. 1.— P. 2.

²² Ten pat.— P. 3.

²³ Jakštas A. Mūsų literatūra apie Lourdas'ą // Draugija, 1910, Nr. 48.— P. 433.

²⁴ Šlapelis I. Religinis menas // Naujoji srovė, 1912, Nr. 1.— P. 10.

²⁵ Derpintis. Religijos evoliucija // Naujoji srovė, 1912, Nr. 1.— P. 5—6.

Bene radikaliausiai šį klausimą tuo metu kėlė protestantai, ypač M. Kuprevičius, autorius garsaus atsisaukimo apie nebučiavimą kunigams rankų, pasirodžiusio 1911 m. „Biržų kalendoriuje“. Plataus atgarsio susilaukė ir jo straipsnis „Dėl R.—Katalikų bažnyčios reformos“. Šiame straipsnyje M. Kuprevičius, pasisakydamas prieš apeiginį formalizmą, reikalavo, kad „tikėjimo rūbai užimtų antrą vietą, o pirmoj gerbiamoj vietoj kad stovėtų branduolys arba pamatai tikėjimo“²⁶. Autoriaus teigimu, apeigas reikia sutvarkyti taip, kad „jos neskirstytų, o vienytų žmones“. Jis neigė popiežiaus neklaidingumo dogmą, kvietė nevaikščioti išpažinties, reikalavo pripažinti kunigams teisę vesti. Celibato panaikinimas, jo manymu, atneštų didelę naudą — kunigų vaikai galėtų gerai išsimokslinti ir patarnauti visuomenei ir kultūrai.

Ypač karštai M. Kuprevičius gynė tolerancijos būtinumą praktiniuose tikėjimo reikaluose. Jo manymu, bažnyčia neturėtų „susiremti su mokslu ir naujos gadynės žmonių dvasia, kuri taipogi pasiduoda visuotinos evoliucijos galiai“. Ji neturėtų „spirti visų žmonių dvasios prie vienodo visų prisakymų išpažinimo ir pildymo“²⁷. Išpažintis nesanti vienintelė ir privaloma maldingumo forma. Visai nebūtina ją atlikti bažnyčioje. „Nori išpažinties — eik, nenori — tai tegul bažnyčia suteikia kitonišką formą tos pačios apeigos“, — skelbė autorius.

M. Kuprevičiui pritarė ir Vydūnas. Paneigdamas išimtinę bažnyčios teisę aiškinti religijos tiesas, Vydūnas teigė, kad kiekvienas žmogus turi teisę „visiškai stovėti savo kojomis tikybės dalykuose“; tikėjimas yra „žmogaus esybės dalykas“, tikėjimas „tik tai yra naudinga, ką pats pajutęs ir ištyręs esi“²⁸. Toks Vydūno požiūris, iškeliantis į pirmą vietą asmenišką patirties tikėjime svarbą, susilaukė konservatyviosios dvasininkijos kritikos. Pasisakydamas prieš „Vydūno religijos susiaurinimą iki naudingumo“, B. Cesnys nurodė, kad bet kuri religija „surišta su amžinybės reikalais <...> išmesk iš jos amžinybės klausimus — teliks sausas moralizavimas“²⁹. Šiuos amžinybės dalykus žmogus gali suvokti tik dievo duotu protu, o ne jausmu.

Protestantų siūlytos bažnytinio gyvenimo reformos, jų humanistinis kryptingumas, asmeninės patirties svarbos tikėjime iškelimas, be abejonės, darė poveikį modernistinės pakraipos katalikiškiesiems inteligentams ir dvasininkams. Tačiau protestantų siūlymai atrodė jiems pernelyg radikalūs. Jie laikėsi kur kas nuosaikesnės pozicijos. A. Jakštas atvirai pasisakė prieš M. Kuprevičiaus skelbtą dogmų reformos reikalingumą: „kalbėti apie dogmatų „reformą“ reiškia tiek pat, ką skelbti reformą Newtono binomo, Pytagoro teoremos arba Archimedo princi-

²⁶ Kuprevičius M. Dėl R.—Katalikų bažnyčios reformos // Pasiuntinys, 1912, Nr. 6.— P. 171.

²⁷ Ten pat.— P. 173.

²⁸ Jaunimas, 1911, Nr. 10.— P. 6.

²⁹ Cesnys B. Dėl p. Vydūno minčių „Jaunime“ // Ateitis, 1911, Nr. 10.— P. 426.

po" ³⁰. Kas kita apeigos. Apeigose, bažnytinėje drausmėje reformos leistinos. A. Jakštas pripažino galimumą ieškoti „naujų maldingumo formų“, bet čia pat pastebėjo, kad „joks vyskupas į pirmą planą apeigų nestato“, taigi esą „neverta brautis į atviras duris“. Tokią A. Jakšto poziciją lėmė tai, kad Lietuvoje ne visa nacionalinė dvasininkija, kaip matėme, pritarė modernistų pažiūroms. Idėjinis lietuvių dvasininkijos susiskaldymas būtų tik dar labiau susilpninęs šias pastangas. Todėl A. Jakšto ir kitų modernistų pažiūros į bažnytinio gyvenimo reformą buvo nuosaikios ir neapibrėžtos.

Kur kas radikaliau lietuvių katalikiškieji modernistai žiūrėjo į socialinius klausimus. Tarp jų išsiskyrė S. Šultė — Liuveno, Friburgo ir Angelikumo universitetų auklėtinis. A. Vaišvila yra pažymėjęs, kad jo socialinių pažiūrų radikalizmas buvo „parsivežtas“ iš Vakarų Europos universitetų ³¹. Iš tikrųjų, S. Šultei didelę įtaką darė prancūzų katalikų sociologo, krikščioniškojo korporatyvizmo ideologo A. de Munro (1841—1914) pažiūros. A. de Munro smerkė liberalųjį kapitalizmą, pagimdžiusį neribotą kapitalistų valdžią, visuotinę gamybos anarchiją ir darbininkų beteisiškumą. Jis laikėsi nuomonės, kad valstybė turinti imtis priemonių apriboti kapitalistų valdžią, tvarkyti ekonominį gyvenimą, garantuoti teisingą turtų paskirstymą.

Lietuvoje sparčiai vystėsi kapitalizmas, ryškėjo klasinis antagonizmas, plito socializmo idėjos. Teisingos visuomenės sukūrimo idėja skatino lietuvių katalikiškuosius modernistus pasisakyti prieš kai kuriuos oficialius bažnyčios socialinės doktrinos teiginius. S. Šultė kritikuoja prigimtine teisę: „Nėra tai gamtos surėdymas, kad bežemis dirbtų didžias savininko latifundijas ir jo asmeniškai naudai tarnautų, didintų jo turtus“. Nuosavybės savininkas turįs „tarnauti silpnesniam kaip ir Kristus“, todėl nuosavybė, „kur tai yra visuomenei naudinga“, gali perėti į darbininkų organizaciją arba „būti nacionalizuota“. S. Šultė pripažino, kad „turtuolių perteklius <...> teisybės reikalavimu priklauso darbininkams ir visuomenei“ ³². Valstybė privalanti rūpintis, kad būtų garantuotas teisingas turtų paskirstymas, ribojama kapitalistų savivalė. S. Šultė nesuprato, kad buržuazinė valstybė negali iš esmės efektyviai riboti kapitalistų savivalės, jų privačios iniciatyvos, nes ji yra išnaudotojiškų klasių valdžios įrankis, jų interesų gynėja.

Socialinę visuomenės pažangą S. Šultė siejo su savaip suprastu socializmu. Jis teigė, kad natūrali visuomenės evoliucija pati sukursianti socializmą. S. Šultei socializmas — tai „sintezė ligšiol buvusių visuomeninių tvarkų, tezė tolesnei pažangai, kurios laukia antitezė“ ³³. Vadinasi, socializmas nebūsiąs galutine visuomenės pertvarkymo forma, o tik tarps-

³⁰ *Jakštas* A. Šis-tas apie modernizmą užrubežyje ir pas mus // *Draugija*, 1912, Nr. 66/67.— P. 197.

³¹ *Vaišvila* A. Logikos mokslas Lietuvoje.— V., 1980.— P. 50.

³² *Šultė* S. Žmogaus ir piliečio teisių pareiškimas.— K., 1921.— P. 37.

³³ *Sultė* S. Evoliucijos keliai ir revoliucijos dėsniai.— K., 1919.— P. 3.

nis žmonijos evoliucijos eigoje. Revoliucija, S. Šultės žodžiais tariant, yra „žemesnių ir nešvariausių instinktų ir geidulių paliuosavimas“, todėl ji atmestina, o socializmo idealų įgyvendinimas nukeliamas į tolimą perspektyvą. S. Šultės nuomone, tam reikėsia „ne tūkstančių metų, o milijonų“. Skelbdamas evoliucionistiškai suprastą visuomenės vystymosi idėją, S. Šultė stengėsi ją efektyviai priešpriešinti plintančiam marksizmui, jo socialinei teorijai.

Didesnės visuomenės paramos modernizmo šalininkai Lietuvoje nesulaukė. Modernistinis sąjūdis Vakarų Europoje tuo metu jau buvo atslūgęs. Katalikų bažnyčioje įsigalėjo neoscholastika. Kunigų seminarijose buvo įvesta antimodernistinė priesaika. Be to, modernizmo sekėjai Lietuvoje nebuvo ryškios asmenybės. Atrodo, kad modernizmo studijos jiems nedaug rūpėjo. Galima būtų sutikti su J. Eretu, jog tuo metu „su modernistų literatūra *gerai* susipažinusių žmonių Lietuvoje beveik nebuvo“³⁴. Kai kurie iš jų, jaunystėje prijautę modernizmui, ilgainiui nuo jo nutolo ir netgi užėmė jo atžvilgiu priešiškas, konservatyvias pozicijas (A. Jakštas).

Atrodo, nėra didesnio pagrindo teigti, kad šio amžiaus pradžios modernistai būtų kiek reformavę katalikybę Lietuvoje. Tačiau jų pastangos nenuėjo visiškai veltui. Jie bandė apvalyti katalikybę nuo archaizmo, inertiškumo, nenoro suprasti laikotarpio poreikių. Jų pastangos, pasireiškusios XIX a. pabaigoje siekimu išsivaduoti iš lenkų dvasininkijos globos, įvesti nacionalinę kalbą į bažnyčią, šviesti valstiečius, XX a. pradžioje išaugo į platesnio pobūdžio reikalavimus demokratizuoti bažnytinį gyvenimą, ieškoti naujų maldingumo formų, peržiūrėti apeigas. Šie reikalavimai atitiko augančios nacionalinės buržuazijos pastangas padaryti katalikybę „buržuazijos religija“, apvalyti ją nuo archaizmo, suteikti jai patrauklumo. Diskusijų spaudoje metu buvo svarstomi klausimai, kurie anksčiau laikyti „neliečiamais“. Tai spartino idėjinę ir socialinę lietuvių dvasininkijos poliarizaciją, gilino sekuliarizacijos bei ateizacijos procesą. Daugelį ši polemika tolino nuo religijos, kitus, ypač kūrybinę inteligentiją, traukė, žadino jos katalikiškąsias aspiracijas. Propaguodami toleranciją, mąstymo savarankiškumą, amžiaus pradžios modernistai žadino gilesnį katalikybės vaidmens visuomenės gyvenime supratimą ir ruošė dirvą tarpukario metų modernizmui Lietuvoje.

---

³⁴ Eretas J. Katalikai ir mokslas // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. K., 1935.— T. 1.— P. 155.